

ŞEYH CÜNEYD SAFEVÎ'NİN TRABZON SEFERİ (M. 1456/H. 860)*

*Rustam SHUKUROV***

*Çev.: Murat KEÇİŞ****

Karadeniz'in güney kıyısındaki Trabzon, Hazar Denizi'nden çok uzak olmayan Safevîler'in ortaya çıktığı Erdebil'den yaklaşık bin kilometre mesafede bulunmaktadır. Bu uzaklığa rağmen, XV. yüzyılın ortalarında kader şaşırtıcı bir şekilde iki hanedan ailesini, Trabzon'lu Büyük Komnenoslarla İran'lı Safevîleri biraraya getirdi. Safevî Devleti'nin kurucusu Şah İsmail (1501-1524), Milâdi 1487/Hicrî 892 yılında, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan ve Trabzonlu *Despina* Theodora'nın kızıdan olan Halime Begüm'den dünyaya gelmiştir. Şah İsmail'in büyükbabası Şeyh Cüneyd Safevî (ölümü: 1460), meşhur torunun doğumundan yaklaşık otuz yıl önce Trabzon kentini neredeyse ele geçiriyordu. Trabzon asilleri hâkimiyetlerini; İmparator IV. Ioannes (1429-1459) ile muhtemelen Uzun Hasan'ın gelecekteki karısı, Şah İsmail'in büyük annesi ve imparatorun kızı olan Theodora'ya bıraktılar. Trabzon savunmasız kaldı ve şayet Şeyh Cüneyd kenti ele geçirme girişiminde daha kararlı olsaydı kim bilir her iki meşhur hanedanın geleceği ne olurdu.

Trabzon'a karşı Şeyh Cüneyd'in seferi, uzun bir süreden beri Şarkiyatçılar/Doğubilimciler tarafından olduğu kadar Bizantinistlerce de tartışılmalıdır. Ancak seferin tarihi tam olarak ortaya konulamadığı gibi, şartları da halâ yeterince açık değildir.¹ Tarihlemedeki çelişkiler, Şeyh

* Bu makale, "The Campaign of Shaykh Djunayd Safawî against Trebizond (1456 AD/860 H)" adıyla *Byzantine and Modern Greek Studies (BMGS)* adlı derginin 17. (1993) sayısında 127 ila 140 arasındaki sayfalarda yayımlanmıştır.

** Moskova Devlet Üniversitesi, Ortaçağ Tarihi Bölümü, MOSKOVA.

*** Arş. Gör. Dr., Muğla Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, MUĞLA.

¹ J. Fallmerayer, *Geschichte des Kaisertums von Trapezunt*, (München 1827) s. 252-253; G. Finlay, *The History of Greece from its Conquest by the Crusaders to its Conquest by the Turks and the Empire of Trebizond: 1204-1461*, (Edinbourg & London 1851), s. 472; J. Von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, I (Pest 1828), s. 57; W. Miller, *Trebizond. The Last Greek Empire*, (London 1926), s. 83-84 (Bu bilim adamları Cüneyd'in Trabzon'a karşı seferinin 1440'lı yıllarda meydana geldiğini iddia etmişlerdir.). E. Janssens, *Trebizonde*

Cüneyd'in Karadeniz Bölgesi'ndeki faaliyeti ile ilgili son yayınlarda da görülmektedir. Örneğin, H. Wurm, herhangi birini tercih etmeksizin farklı tarihlere atıfta bulunur.² İlk başta seferi 1450'li yıllara tarihlendiren A. Bryer, daha sonra 1456-58 yılları arasında başka bir tarih ileri sürmüştür.³

Burada açıklamaya çalışacağımız gibi, birinci el kaynakların verdiği bilgi, Cüneyd'in istilâsının daha kesin bir tarihini ortaya koymak ve onun Trabzon saldırısının başlangıç noktasının yerini yaklaşık tespit etmek için yeterlidir.

1. Birinci El Kaynaklar:

Şeyh Cüneyd'in Trabzon İmparatorluğu topraklarındaki faaliyetlerinin en detaylı hikâyesi, Laonikos Chalkokondyles'in tarihi eserinde *'Αποδείξεις ιστοριών* (Apodeiksis Historiôn-Tarihin Delilleri) ya da daha kesin bir ifadeyle, Laonikos'un metnine Trabzonlu anonim yazarın ilâvelerinde (aşağıda ilâve metnin yazarına *Pseudo-Chalkokondyles* olarak atıf yapılacaktır) bulunabilir.⁴ Şeyh Cüneyd burada *τις ζύχης ονοματι 'Αρταβίλης* (Erdebil olarak adlandırılan bir şeyh) olarak isimlendirilir. Bu adlandırma muhtemelen Farsça *Şeyh-i Erdebil*'in (Erdebil'in Şeyhi) yanlış anlaşılmasından kaynaklanmaktadır.⁵ Pseudo-Chalkokondyles, Şeyh Cüneyd'in Trabzon'a Kapanion ve Meliaras yoluyla hareket ettiğini bildirmektedir. Şeyh Cüneyd, Trabzon Rumlarının güçlendirilmiş gemilerinden çıkartma yapmayı başaramadıkları için Pansebastos liderliğindeki Trabzon ordusunu mağlup etti. Trabzonlular panik halinde geri çekildiler. Kaçanlardan biri de kuşatma sırasında Kordyle'deki S^t. Fokas Manastırı'nda kalan İmparator IV. İoannes idi.

en Colchide, (Bruxelles 1969), s. 132-134 (Bu yazar saldırının 1430'larda meydana geldiğini ileri sürmektedir.); W. Hinz, *Irans Aufstieg zum Nationalstaat im fünfzehnten Jahrhundert*, (Berlin und Leipzig 1936), s. 28-29; Aynı Yazar, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, (Ankara 1948), s. 20. W. Hinz, seferi 1456'ya tarihlendirmektedir, onun tarihlendirmesi M. Kurşanskis, tarafından da kabul edilmektedir, "Autour de la dernière princesse de Trébizonde: Théodora, fille de Jean IV et épouse d'Uzun Hasan", *'Αρχαίον Πόντου*, 34 (1977/78), s. 78 vd. Ayrıca bkz. dipnot 10.

² H. Wurm, "Anmerkungen zum PLP in Anschluß an die Lektüre des *'Αποδείξεις ιστοριών*", *JÖB*, 37 (1987), s. 279-280.

³ A. Bryer, "Greeks and Türkmens: the Pontic Exception", *DOP*, 29 (1975), s. 148, dipnot 139; A. Bryer & D. Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, 2 vols., (Washington 1985) I, s. 154-155.

⁴ Laonici Chalcocondylae, *Historiarum Demonstrationes*, 2 vols, rec. E. Darkó, (Budapestini 1922-24), II, s. 220-222. Laonikos'un zeyli için bkz.: V. Grecu, "Zu den Interpolationen im Geschichtswerk des Laonikos Chalkokondyles", *Académie Roumaine, Bulletin de la section historique*, 27 (1946), s. 92-94.

⁵ Chalkokondyles, II, s. 220²⁵⁻²⁶. Bu adın diğer bir yorumu için bkz. H. Wurm, *a.g.e.*, s. 280.

Kordyle'ye geçen Şeyh, Trabzon'a ulaştı ve kenti kuşattı. Ancak üç gün süren kuşatmadan sonra, İmparatorluk arkhontlarının [asillerinin] Gürcistan'a doğru kaçmış olmasından dolayı tamamen savunmasız kalan Trabzon'u fethedemeden Mesokaldia'dan aniden ayrıldı. Bu oldukça uzun hikâye, Jakob Fallmerayer ile başlayan süreçten itibaren birçok kez kullanılmış ve tercüme edilmiştir. Cüneyd'in İmparatorluk topraklarında takip ettiği güzergâh A. Bryer tarafından ayrıntılı bir şekilde tartışılmıştır.⁶

Diğer Yunanca kaynak *Ecthesis Chronica*, Pseudo-Chalkokondyles'in anlatısına şu detayları ilâve eder:⁷ “Cüneyd Ζάχ Τζουβείτης (Farsça Şeyh Cüneyd) olarak adlandırılır. Cüneyd'in seferi, ani ve beklenmedik oldu. O zaman İmparator ve arkhontlar salgın hastalıktan (θάνατον-tanaton [ölüm/veba]) kurtulmak için Karadeniz kıyılarında kaldılar.”

Kronik yazarı burada, Trabzonluların direniş için hazır olmadıklarını ileri sürer. Ancak *Ecthesis Chronica*'nın verdiği bu bilgi, araştırmacıların yeterince dikkatini çekmemiştir.

Bildiğim kadarıyla sadece bir Türk tarihçisi, yani Aşıkpaşazâde bu seferi kaydetti.⁸ O, Suriye'den ayrılan Şeyh Cüneyd'in Canik'e doğru gittiğini şu şekilde belirtir: “Canik'te o, Muhammed Bek'e gitti, birkaç bin adamı (yönetimi altına) topladı, oradan Trabzon'a gitti. Trabzon Beği de bir ordu topladı, bu orduyu Şeyh Cüneyd'e karşı gönderdi. Ve onlar Trabzon ordusuyla savaştılar ve Trabzon ordusunu yendiler ve Trabzon topraklarını yakıp yıktı. Rum Beğlerbeği Hızır Ağa topladığı ordu ile Cüneyd'e karşı hareket etti. Bunu duyan Cüneyd kaçtı ve Uzun Hasan'a gitti”⁹ Aşıkpaşazâde bu bilginin öncesinde, Cüneyd'in Anadolu ve Suriye'de başıboş dolaşmasının nedenlerini anlatır. Şeyh Cüneyd'in biyografisinin yeniden kurgulanmasında, Türk kronikçinin delillerinin kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesi W. Hinz ile başlamış ve neredeyse sadece Doğubilimciler tarafından

⁶ A. Bryer & D. Winfield, *aynı yer*, A. Bryer, Trabzon Rum ordusunun, İmparator III. Aleksios'un kuvvetleri tarafından 1380'de Çepni Türkmenlerine karşı düzenlediği sefer sırasında kullandığı yol boyunca hareket ettiğini kaydetmiştir.

⁷ *Ecthesis Chronica and Chronicon Athenarum*, eleştirel notlar ve değerlendirmeler ile ed. Sp Lampros, (London 1902), s. 59.

⁸ *Aşıkpaşazâde Tarihi*, (İstanbul 1332), s. 226-227.

⁹ *Aşıkpaşazâde Tarihi*, s. 267: “Canik'de Mehmed Beğ katına vardı, birkaç bin kişi cem oldu. Andan Trabzon'a yürüdü, Trabzon Beği dahi leşker cem idiip, karşı gönderdi. Trabzon leşker ile uğraş etdiler. Trabzon leşkeri kurdılar. Trabzon vilayetini harab etdiler. Rum Beğlerbeği Hızır Ağa dahi cem etdüğü askerle Cüneyd'ün üzerine vardı. Cüneyd işidiip kaçdı, Uzun Hasan'a gitti.”

kullanılmıştır.¹⁰

Bilinen tek nüshası S¹. Petersburg Halk Kütüphanesi'nde bulunan Budak Münşî Kazvinî'nin Safevî kroniği (1570'lerde yazıldı.) Cüneyd hakkında şu bilgileri içermektedir:

“Sultan Cüneyd sırası geldiğinde, otoriteye meyil gösterdi. O, büyük emir Abu'l-Nasr Hasan Bek'e eşlik etmeye geldi/ve bu (sonrakinin) yönetiminin başlangıcı idi. Büyük Emir memnuniyet duydu, onu şerefliendirdi ve Hadice Bigi adındaki kızını ona verdi. Bir süre sonra (Cüneyd) Trabzon'a doğru gitti; orada 860 yılında şehit düştü.”¹¹

Safevî kaynaklarında bir kanıt daha vardır. Kadı Ahmed Gaffarî Kazvinî, *Tarih-i Cihan Ârâ*'da (1464-65/972 yılında kaleme alınmıştır.); “Uzun Hasan'ın Diyarbakır'daki sarayında kaldıktan sonra Cüneyd'in beraberindeki gazi birliğinin (taşıdıkları) zafer bayraklarıyla oradan gaza yapmak için Trabzon'a hareket ettiğini”¹² ifade eder. Kitapta bu bilgiyi, Şeyh'in Şirvan seferinin hikâyesi takip eder. Her iki Safevî yazarı da Cüneyd'in 11 Aralık 1455-28 Kasım 1456 Milâdi tarihleri arasına denk gelen Hicrî 860 yılında öldüğünü iddia ederler. Ancak Cüneyd'in gerçek ölüm tarihi 1460/864 yılıdır. Safevî tarihçilerinin bu iki delili, bilim adamları tarafından bütünüyle ihmal edilmiştir.

2. Seferin Tarihi

1447-48/851 yılında Şeyh İbrahim'in ölümünün ardından oğlu Cüneyd, Erdebil'deki Safeviyye sufi tarikatının lideri oldu.¹³ Karakoyunlu hâkimi Cihanşah (1438-1467) ile ortaya çıkan ani çatışma sebebiyle,

¹⁰ W. Hinz, *Irans Aufstieg Aufstieg*, s. 24-32. R. M. Savory, “Djunayd”, *EF*; Aynı Yazar, “The Struggle for Supremacy in Persia after the Death of Timur”, *Der Islam*, 40 (1964), s. 49; *Tahrîkatü'l-Mülûk. A Manual of Safawid Administration (circa 1137/1725)*, Farsça metnin faksimile, çeviri ve açıklamalı yayımı V. Minorsky (E. J. Gibb Memorial Series. New Ser., XVI London 1943) s. 190; H. R. Roemer, “The Safawid Period”, *The Cambridge History of Iran VI*, (London 1986), s. 201-202; B. S. Baykal, “Die Rivalität zwischen Uzun Hasan und Mehmet II um das Kaiserreich von Trapezunt”, *Trudy 25 mezhdunarodnogo kongressa vostokovedov*, II (Moskova 1963), s. 444-445; Yaşar Yücel, “Fatih'in Trabzon'u fethi Öncesinde Osmanlı-Trabzon-Akkoyunlu İlişkileri”, *Belleten*, S. 194 (1985), s. 292.

¹¹ Budak Münşî Kazvinî, *Cevâhirü'l-Ahbâr*, S¹. Petersburg Halk Kütüphanesi, Dorn, 288, varak 281a-282b: Ba-subhat-i amîr-i kabîr Abu al-Nasr Hasan Bek amad / ağaz-i saltanat-i u bud amîr-i kebir u ra aziz u karim kard wa kh^wahar-i khud-ra ba iltimas bad-u dad Hadice Bigi nam bad az muddati ba-taraf-i Trabzon raft dar andja şehid şud dar sal sittin wa hamanmia.

¹² Kadı Ahmed Gaffarî Kazvinî, *Tarih-i Cihan Ârâ*, (Tahran 1965) s. 261: karrat-i digar hadrat-i ıshan azm-i rahîl namuda ba-Diyarbakr nuzul farmudand wa az andja ba fawdji as gaziyani zafar şiar ba-gaza-yı Trabzon rafta...

¹³ Husayn Abd al-Zahidi, *Silsilat al Nasab-i Safawiyya*, (Berlin 1928), s. 66.

Erdebil'den kaçmak ve Karakoyunlu Sultanlığı (1448/852) topraklarını terketmek zorunda kaldı.¹⁴ Şeyh Cüneyd'in "seyahatleri" sadece Aşıkpaşazâde'nin hikâyesine dayanılarak yeniden kurgulanabilir. Cüneyd, önce Osmanlı Sultanı II. Murad'ın (1421-1451) topraklarına geldi ve sonra Sultan'dan Aydın bölgesindeki bir toprağı kendisine ve müntesiplerine vermesini istedi. Sultan Murad hediye olarak Cüneyd'e ve dervişlerine para göndermesine rağmen, bunların Osmanlı topraklarına sığınmalarını kabul etmedi. W. Hinz'in iddia ettiği gibi, bu olay 1449-50/853 yılı civarında meydana geldi.¹⁵ Bundan sonra Cüneyd, Konya'daki Karaman Türkmenlerinin topraklarına gitti. Ancak, bu kez bazı yerel ulema ile tartışması sebebiyle burayı da terk etmek zorunda kaldı. Çukurova'daki Varsak [Türkmen] kabilelerinin topraklarından geçen Cüneyd, Suriye'ye doğru ilerleyerek Halep'e (Aleppo) ulaştı ve Aleksandretta (İskenderun) Körfezindeki Cebel-i Arus'a yerleşti. Ancak bir kez daha ters düştüğü yerel şeyhler orada kalmasına karşı çıktılar. Mısır Memlûk Sultanı Çakmak (1438-1453), Suriye Şeyhlerinin şikâyetlerini dikkate alarak Cüneyd'in tutuklanmasını emretti. Cüneyd bahtının yardımıyla tehlikeden kurtuldu ve Canik'e kaçtı.¹⁶ Cüneyd, Safevî tarihçilerinin daha önce bahsettiğimiz değerlendirmelerinin aksine, Uzun Hasan'a daha önce değil de Trabzon'a karşı düzenlediği ancak sonuç alamadığı seferden sonra sığındı. Uzun Hasan'ın sarayında muhtemelen 1459/863 yılına kadar kaldı.

Böylece W. Hinz'in, Cüneyd'in seyahati hakkında Aşıkpaşazâde'nin anlatısına dayanarak yaptığı değerlendirme, Doğubilimciler tarafından ittifakla kabul edilmiştir. Aşıkpaşazâde'nin hikâyesindeki yorumlardan yola çıkan Hinz'e göre, Şeyh Cüneyd'in Canik'e seyahat etmesi, Sultan Çakmak'ın 1453 yılındaki ölümünden çok önce değildi.¹⁷

Buna ilâveten Chalkokondyles'in tarihi eseri, Cüneyd'in Trabzon seferinin kronolojisi için çelişkili tarihler sunmaktadır. İlki Pseudo-Chalkokondyles'in zeylinde görülür. Pseudo-Chalkokondyles, IV. İoannes'in tahta çıkmasına dair kaydın hemen ardından, Cüneyd'in Trabzon seferinin hikâyesine şu ifadelerle döner: "Μετά δέ τινας χρόνους ἐστράτευσε καί τις ζύχης ..." ("Pekâlâ, bir süre sonra, bir şeyh de bir orduyu getirdi...").¹⁸ IV. İoannes'in

¹⁴ Hondmir Gıyaseddin, *Habibü's-Siyer*, IV (Tahran 1954), s. 425-426. H. P. Roemer, *a.g.e.*, s. 201.

¹⁵ Aşıkpaşazâde, s. 264; W. Hinz, *Irans Aufstieg*, s. 26.

¹⁶ Aşıkpaşazâde, s. 265-266; W. Hinz, *Irans Aufstieg*, s. 26-28; *Tahkiratü'l-Mülûk* (V. Minorsky), s. 190.

¹⁷ W. Hinz, *Irans Aufstieg*, s. 28.

¹⁸ Chalkokondyles, II, s. 220.

hükümdarlığı 1429'da başladı.¹⁹ Cüneyd'in maceralarının bilinen yaklaşık kronolojisi, onun Trabzon'u istilâsının bu tarihten kısa bir süre sonra meydana gelmiş olabileceği ihtimalini kesinlikle dışlar.

Cüneyd'in seferine ait alternatif bir diğer tarih, Cüneyd'in hikâyesinin hemen aşağısında Amasya (Bizans Amaseia'sı)'nın Osmanlı Valisi Hızır Bey'in Trabzon'a yaptığı seferden bahseden paragraftan çıkarılabilir. Bu paragraf E. Darkó'ya, Chalkokondyles'e Trabzonlu birinin yazdığı zeylin devamından ziyade bunu Chalkokondyles'in kendisinin yazdığını düşündürmüştür. Ancak Aşıkpaşazâde'nin metninden iktibas edilen yukarıdaki paragraf, bizi bu fikri tekrar düşünmeye zorlamaktadır.

Aşıkpaşazâde, Hızır Ağa'nın (Hızır Bey ile aynı) Osmanlı kuvvetleriyle yaklaşmasını, Cüneyd'in aniden geri çekilmesinin en belirgin sebebi olduğu konusunda ısrar etmektedir. Üstelik Chalkokondyles (ya da Pseudo-Chalkokondyles) Hızır Bey'in istilasını şöyle açıklar: “καὶ ἐρήμιον ἤδη οὐσης τῆς πόλεως τῆ τοῦ λοιμοῦ βία καὶ προσδοκίμων ἄλωσεσθαι...” (*Vebanın yayılması sebebiyle perişan hale gelen şehir, ele geçirilmeyi bekliyordu...*).²⁰ Burada açıklanan veba, açıkça *Ecthesis Chronica*'da Cüneyd'in hikâyesinin içinde bahsedilen θάνατος [Tanatos-Ölüm] ile aynıdır (ayrıca aşağıya bkz.). Kentin ani düşüşü, Cüneyd'in saldırısı sırasında Trabzon birliklerinin yenilgisi ve arkhontların kaçması ile yakından ilgilidir. Hiç şüphesiz, bu durum kentin neden korumasız kaldığının da sebebidir. Böylece iki bağımsız kaynaktaki, Hızır Bey ve Cüneyd'in faaliyetlerinin kayıtlarının çok yakın bağlantılarını gözlemliyoruz.

Bu, bize Chalkokondyles'in *Tarih*'inin s. 222²²'den 223⁴'e kadar olan metninin belki bazı küçük düzeltmeler ile Laonikos Chalkokondyles'in kendi eklemelerini içeren bir tür zeylden başka bir şey olmadığını ileri sürmemize imkân verir.

(Pseudo-) Chalkokondyles'e göre Hızır Bey'in Trabzon seferi, Osmanlı Sultanı II. Mehmed'in (1451-1481) 1456 Temmuzundaki Belgrad kuşatması ile aynı zamanda, 1456 yılının ortalarında meydana geldi.²¹ Eğer bu doğru ise, Cüneyd'in Trabzon seferinin tarihi 1456 yılının Haziran veya Temmuz ayıdır.

¹⁹ IV. İoannes'in hâkimiyetinin başlangıç tarihi hakkında bkz. A. Bryer, “The Faitless Kabazitai and Scholarioi”, *Maistor: Classical, Byzantine and Renaissance Studies for R. Browning*, ed. A. Moffatt, (Canberra 1984), s. 322-323.

²⁰ Chalkokondyles, II, s. 222²²⁻²³.

²¹ Chalkokondyles, II, s. 217; P. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, II (Wien 1975), s. 490.

Ecthesis Chronica bu tarihle çelişki içinde değildir. Kronik, IV. İoannes ve arkhontların kentten deniz kıyısına kaçmalarına neden olan ciddi bir salgın hastalığa atıfta bulunur.

Karadeniz Bölgesi'nde, kayda değer tek salgın 1450'lerde meydana gelmiştir ki bu 1456 yılı içinde bir zamana tekabül eder. Uzun Hasan döneminin resmi tarihçisi Ebu Bekr-i Tihranî'ye göre Uzun Hasan, Karakoyunlu komutanı Rüstem-i Tarhan ve kardeşi Cihangir ile beraber savaş için hazırlık yaptığı 1456 yılı sonunda kendisine tabi' olanlardan ordu topladı. İspir (Hispiratis) yöneticisi ve Uzun Hasan'ın kuzeni Bayezid Bey onun hâkimiyetindeki ordugâha ulaşamadı. Bayezid Bey'in ulaşamamasının sebebi, İspir'i kuşatan veba (tâ'un) salgını olmuştur. Salgın oldukça etkili idi. Pişmankâr Bayezid Bek, "vebanın meydana gelmesi sebebiyle, *beytü'l-mâl*'a girmiş olan çok miktarda malı" hediye olarak Uzun Hasan'a gönderdi.²²

İspir, Trabzon sınırından çok uzakta bulunmamaktadır ve Ebu Bekr-i Tihranî ve Pseudo-Chalkokondyles gibi *Ecthesis Chronica*'nın yazarının tek ve aynı salgından, yani 1456 veba salgınından bahsettikleri doğal olarak iddia edilebilir. Bu suretle *Ecthesis Chronica*, Aşıkpaşazâde ve Pseudo-Chalkokondyles'in anlatılarından kaynaklanan tarihi doğrulamaktadır.

Yukarıda bahsettiğimiz Safevî yazarlarına gelince, onlar anlaşıldığı kadarıyla Cüneyd'in ölüm tarihi ile Trabzon'a karşı düzenlediği seferin tarihini birbirine karıştırmışlardır. Bu ciddi hata, Cüneyd'in Trabzon seferi esnasında (1456/860) öldüğünü iddia eden Budak Münşi'nin metninde de özellikle belirgindir.

Böylece kaynakların dikkatli ve eleştirel bir şekilde karşılaştırılması, Cüneyd'in seferinin tarihlenmesinde, kaynakların ortak noktalarını ortaya çıkarır. Buna göre olay, büyük ihtimalle 1456 yazının ilk yarısında meydana geldi.

3. Seferin Koşulları

Aşıkpaşazâde'ye göre, Şeyh Cüneyd Suriye'den ayrıldıktan sonra Canik'de Muhammed Bek adlı birine geldi. Cüneyd, 1453 ve 1456 arasında uzun bir süre güya Canik'te kaldı. Sorun, onun Canik'te nerede kaldığı ve Muhammed Bek'in kim olduğudur.

Pseudo-Chalkokondyles, Şeyh'in Trabzon'a karşı yürüyüşe geçtiğini şöyle anlatır: "...συνάζαζ ἀπανταχού ἀπό τε ἀνατολῆς καί μεσημβρίας

²² Abu Bakr Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye, Akkoyunlular Tarihi*, Yayınlayanlar: N. Lûgal, F. Sümer, I (Ankara 1962), s. 282 ve ayrıca s. 264-265.

στρατόν, ἀπό τε Σαμίον καί ἐξ ἄλλων / τινῶν πόλεων” (“doğudan ve güneyden ve Samion’dan ve diğer bazı şehirlerden bir ordu toplayan”).²³

Bu ifadede ilk olarak, Σαμίον (Samion) yer adı açıklığa kavuşturulmalıdır. Samion yer adının Gürcü Samstzkhe Beyliği (G. Finlay) ve Samos Adası (N. Jorga) olarak tespit edilmesi, yorum yapmaksızın reddedilebilir.²⁴ Samion’un Karadeniz’deki Samsun Limanı olduğuna dair diğer bir yorum ise, daha önce J. Fallmerayer tarafından öne sürüldü.²⁵ W. Hinz, J. Fallmerayer’in son tanımlamasını takip etti ve Canik’de Şeyh Cüneyd’i misafir eden Muhammed Bek’in Samsun’un Osmanlı yöneticisi olduğunu da öne sürdü.²⁶ Hinz’in değerlendirmesi büyük ölçüde kabul edildi. Ancak Hinz’in değerlendirmesi, sadece bir yer adı olan Samion’a dair yapılan oldukça şüpheli bir yorumuna dayanmaktadır. Aşıkpaşazâde’ye göre, 1450’lerin başlarında olduğu gibi 1456’da da Cüneyd’in Osmanlılarla ilişkileri düşmanca idi. Bu nedenle Şeyh Cüneyd’in Osmanlı topraklarında herhangi bir yere sığınabilmesi ihtimal dışıdır.

Büyük ihtimalle, Samion, “Doğulu Şam” yani Suriye’nin kelime olarak değişmiş halidir. Suriye için kullanılan isimler Karadeniz Yunancası metinlerinde çeşitlidir. Örneğin, Andreas Libadenos, klasik edebi örnekleri izleyerek Suriye halkını, doğru bir şekilde (nominatif) kullanarak οἱ Σύροι [Oi Siroi] şeklinde zikreder.²⁷ Libadenos’un çağdaşlarından olan 1336 yılı Trabzon yıldız falının mürettibi -ki dili konuşma diline daha yakındır-Suriye’yi Σιάμ [Siam] (ἕως τὸ Σιάμην [is to Siāmin]) biçiminde gösterir. Anlaşıldığı kadarıyla kelime, onu Şam’dan türeten Venedikliler’den alınmıştır.²⁸ Σαμίον [Samīon] şekli muhtemelen Şam’la ilgisi olan Σαμ [Sam] kökünden ortaya çıkmıştır ve açıkça kökteki iotaya akkent [vurgu]

²³ Chalkokondyles, II, s. 220²⁶-221¹.

²⁴ G. Finlay, *The History*, s. 472; N. Jorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, II (Gotha 1908), s. 103.

²⁵ J. Fallmerayer, *Geschichte*, s. 252. Samsun 1421’den itibaren Osmanlıların elinde idi. Bkz. Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihannüma*, Yayınlayanlar: F. R. Unat, M. A. Köymen, II (Ankara 1957) s. 540-542; The Seif, “Der Abschnitt über die Osmanen in Şükrullah’s persischer Universalgeschichte”, *Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte*, 2 (1925), s. 110; H. İnalçık, “Murad II”, *İslâm Ansiklopedisi*. A. K. Sanjian, *Colophons of Armenian Manuscripts, 1301-1480. A Source for Middle Eastern History*, (Cambridge 1969) 1421: 14.

²⁶ W. Hinz, *Irans Aufstieg*, s. 28-29.

²⁷ *Ἀνδρέου Λιβαδηνού Βίος καί ἔργα*, ed. Lampsides (*Ἀρχεῖον Πόντου*, Παράρτημα 7, Atina 1975) s. 46²².

²⁸ *Τραπεζοντικόν ὠροσκόπιον τοῦ ἔτους 1336*, ed. S. Lampros, *Νέος Ἑλληνομνήμων*, 13 (1916), s. 43⁹ ve Lampros’un yorumları, s. 48-49.

eklemek suretiyle klasik ἡ Συρία'ya [i Siria] uymaktadır.²⁹

Böylece, Aşıkpaşazâde ve Pseudo-Chalkokondyles'in metinleri detaylarda tekrar bir ortaklık oluşturur. Bu ortaklık Şeyh'in Canik'e geldiği yerin Suriye olduğudur.

Aşıkpaşazâde ve Pseudo-Chalcocondyles arasındaki kesin çelişki daha sonra ortaya çıkar. Osmanlı tarihçisi 1453 civarında Cüneyd'in Canik'e geldiğini iddia eder. Bununla beraber Rum yazar, Şeyh'in [kentin] “doğu ve güneyindeki her yerinden” -tabii ki Trabzon kentinin- askerler topladığını söyler. Buradaki sorun, XV. yüzyılda Osmanlı kaynaklarının Trabzon'un batısındaki bölgeyi Canik diye tanımlamalarıdır. Canik, Niksar'ın (Neokaisareia) kuzey ve kuzeydoğusundaki *Taceddinoğulları Beyliği*'nin topraklarının adıydı. 1456'da Karadeniz Bölgesi'ndeki Osmanlı sınırı, Trabzon'un batısından, yani güneye doğru Mesudiye ve Koyulhisar boyunca uzanan Melet Nehri boyunca (Bizans döneminde Melanthios) uzanıyordu.³⁰ Görünüşte bu, 1427-28'de (Hicri 831) Osmanlılar tarafından ele geçirilen eski Canik Beyliği'nin doğu sınırı idi. Böylece, Osmanlı tarihçilerine güvenecek olursak 1456 yılında Canik Bölgesi tamamıyla Osmanlıların elindeydi. Ancak yukarıda Cüneyd'in Osmanlı topraklarında güç-bela kaldığını ifade etmiştik. Pseudo-Chalkokondyles, Şeyh'in askerlerini Trabzon'un doğusundan ve güneyinden toplandığını söyleyerek bu görüşü doğrulamaktadır.

Osmanlı ve Yunanca metinlerin birbiriyle tutarlı olduğu konu, Chalkokondyles'in Kolhis ismini kullandığı gibi Aşıkpaşazâde'nin Canik ismini daha geniş anlamda kullanmasıdır. Kolhis ismi Trabzon İmparatorluğu toprakları dahil olmak üzere doğuda Fasis Nehri'ne ve güneyde de Trabzonluların sınırı boyunca uzanan Karadeniz Bölgesi'nin büyük bir kısmı anlamında kullanılmaktadır.³¹ Alternatif olarak, Osmanlı tarihçisi, Gürcü *Caneti*'ye -Trabzon ve Fasis Nehri arasındaki toprakları ifade eden- yakın anlamda Canik adını kullanmış olabilir.³² Cüneyd'in seferinin başlangıç noktası, Karadeniz Bölgesi'ndeki Osmanlı sınırının doğusunda aranmalıdır.

²⁹ Biz, Geç Bizans döneminde Yunanca tarafından ödünç alınan Arapça, Farsça ya da Türkçe kelimelerin büyük çoğunluğu cinsiz [neutrum] ikinci grup isim çekimine girmesine ve sadece küçük bir kısmı erkek [masculin] olması gerçeğine karşı τὸ (ὁ) Σαμίον (ος) (cinsiz ya da erkek) ve ἡ Συρία (dişi) arasındaki cins bakımından farkı açıklamak eğilimindeyiz.

³⁰ R. Shukurov, “Trapezundskaya imperiya i tyurkskiye emiraty Ponta v XV veke”, *Prichernomor'ye v srednie veka*, (Moskova 1991), s. 231.

³¹ Chalkokondyles, I, s. 61, 76, 130, 158, II, s. 37, 218, 219, 223, 243, 247, 274.

³² M. Kurşanskis, “Lempire de Trébizonde et la Georgie”, *RÉB*, 35 (1977), s. 251. Canik yer adının özellikle de Türk tarih yazıcılığında kullanımının daha detaylı bir kaydı için bkz. A. Bryer, “Some Notes on the Laz and Tzan (II)”, *Bedi Kartlisa*, 23-24 (1967), s. 161-168.

Daha karmaşık bir problem ise, Canik'te Şeyh'in dostu Muhammed Bek'in kim olduğunu öğrenmektir. Bu sorunu ele almak için, ilk olarak Doğu Karadeniz'deki politik durumun bazı detaylarını tartışalım. Burada başlıca kaleler: Karahisar (Koloneia), Kemah (Kamacha), Erzincan (Keltzena), Tercan (Derksina), İspir, Pulur ve 1440-1450'li yıllarda Akkoyunlu Türkmen Kabile emirlerine ait olan civar bölgeler. 1450'li yılların bir kısmında Bayburt, Duharlı Türkmenlerinin elinde idi. Urum Saray ve Yassı Çemen bölgeleri, Akşehir, Satala, Kelkit, Şirin (ya da Şiran) ve daha batıda Koyulhisar'a kadar, Trabzon Haldiya ve Heriana'nın yanındaki topraklar, görünüşte Türkmenler tarafından yaylak olarak kullanılan arada bir bölge idi.

1430-1450'lerde, Akkoyunlu Beyliği'nde siyasî otorite, Emir Kutlu Beğ'in (1348-1382) -her ikisi de Kutlu Beğ'in büyük oğlu Ahmed'in çocukları- Kılıç Arslan Beğ ve Kutlu Beğ, beylikteki en büyük gücün yasal mirasçısı olarak Ahmed'in torunlarına geri verilmesini isteyen karşıt görüşlü muhalif grubun üyeleri idi.

1450 baharında Karadeniz Bölgesi, Emir Cihangir'in (1444-1457) merkezi kuvvetinin zayıflamasından istifade eden Karakoyunlu Sultanı Cihanşah'ın istilâsına uğradı. Çoğu Akkoyunlu Karadeniz emirleri Cihanşah'ı desteklediler ve toprakları üzerindeki onun hâkimiyetini tanıdılar.³³ Böylece Erzincan ve Tercan (Kılıç Arslan tarafından yönetilen), Bayburt (Duharlı Türkmen kabilesinden Mahmud Kukaltaş tarafından yönetilen) ve İspir'i (Bayezid Beğ b. Şeyh Hasan b. Kara Osman tarafından yönetilen) kapsayan geniş bir bölge 1450-1451'de Cihanşah'ın egemenliğine altına girdi.³⁴

Cihanşah, (Lala Yakup adlı birinin sahip olduğu) Karahisar'ı ve (Cafer b. Yakup b. Kara Osman'ın sahip olduğu) Kemah'ı fethetmeye girişti, fakat başarısız oldu. Karakoyunlu askerleri ayrıca Kelkit, Şirin ve Satala'yı tahrip ettiler.³⁵

Doğu Karadeniz'deki politik durum, 1450 ve 1457 arasında fevkalade istikrarsızdı. Cihanşah'ın Karadeniz'deki yeni umumi valisi Arabşah, 1453 yılında Erzincan'a ulaştı. Cihanşah 1456'da, Erzincan şehrini, önceki Akkoyunlu yöneticisi zamanında kardeşi Uzun Hasan tarafından kovulan Cihangir'e verdi. 1452, 1453, 1454 ve 1456 yılında Karadeniz Bölgesi, yeni Akkoyunlu yöneticisi Uzun Hasan tarafından istilâ edildi. Kemah ve İspir

³³ Abu Bakr Tihranî, I, s. 178-179.

³⁴ Abu Bakr Tihranî, I, s. 203-205.

³⁵ Abu Bakr Tihranî, I, s. 205-206. A. K. Sanjian, *The Colophons*, s. 225.

emirleri Uzun Hasan'ı destekledi.³⁶

Bu karışık ve şaşkıncı durumda, Şeyh Cüneyd şüphesiz yarı bağımsız ya da tamamıyla bağımsız emirler arasından bir hamî seçme imkanına sahipti. Ancak açık bir şekilde Muhammed Beg adını taşıyan biri yerel yöneticiler arasında yoktur. Cüneyd'in Erzincan, Bayburt ya da Tercan'da kalması; bu bölgelerin yöneticilerinin, Şeyh'in düşmanı Karakoyunlu Sultamı'nın vassalı olmaları sebebiyle mümkün değildir. Hem de Doğu Anadolu'nun iç kısımlarında ve Diyarbakır'da Karakoyunlu birliklerinin varlığı yüzünden Cüneyd, Suriye'den dönüşünde onları hızla geçmek zorunda idi.

Bu dönemde Doğu Karadeniz'deki olaylar hakkında güvenilir bir otorite olan Abu Bakr Tihranî İsfehânî, ismen sadece Karadeniz yöneticisi Muhammed'e atıfta bulunur. Bu, İspir hâkimi Emir Muhammed Seyyid'dir. 1450'de Cihanşah, Muhammed Emir Seyyid'i İspir'den sürgün etti ve kenti Bayezid'e verdi.³⁷ Bu kayıt, Muhammed Emir Seyyid'e dair kaynaklardaki tek açıklamadır. Bu Muhammed'in daha sonra Karadeniz'de bir yerde Şeyh Cüneyd'e koruma sağlayan kişi olması akla yakın görünmektedir.

Karadeniz'de Cüneyd'in kaldığı yer, muhtemelen Osmanlı ve Karakoyunlu etkilerinin olmadığı bir yerde; Koyulhisar, Karahisar, Akşehir, Şirin kalelerinde veya onların etrafındaki bir yerde aranmalıdır. Ayrıca bu iddiamız, Cüneyd'in seferinin yol güzergâhıyla da desteklenmektedir: Şeyh, doğu hattı boyunca ya da Bayburt'tan değil de Haldiya ve Trikomia üzerinden batı yoluyla Trabzon'a doğru hareket etti.³⁸

Cüneyd'in Trabzon İmparatorluğu'na karşı askeri harekâtı, anlaşıldığı kadarıyla büyük güçlere (Osmanlılar ya da Karakoyunlular) herhangi bir ilham vermedi. Zira bu durum, kalabalık Türkmen haydutların başında başıboş dolaşan bir kralın, kaldığı bölgeyi yağmalamasından daha fazla bir şey değildir. Cüneyd'in hareketinin, bu dönemde Doğu Karadeniz'de gücünü arttırmak için elinden gelen her şeyi yapan Uzun Hasan'a ilham verme ihtimalini de tamamen gözardı etmemek gerekir. Ancak kaynaklardaki hiçbir bilgi, bu spekülasyonu doğrulamaz.

XIV. yüzyılda oldukça etkili olan Trabzon savunma sisteminin 1456 yılında başarısızlığı, Trabzon ordusunun savunma etkinliğindeki genel çöküşün de bir kanıtıdır. Savunma sistemindeki bu bozulma, muhtemelen Trabzon-Müslüman sınırında oldukça uzun bir süreden beri devam eden

³⁶ Abu Bakr Tihranî, I, s. 225-238, 241-242, 256, 259, 261. A. K. Sanjian, aynı yer; J. E. Woods, *The Aqquyunlu. Clan, Confederation, Empire*, (Minneapolis & Chicago 1976), s. 92.

³⁷ Abu Bakr Tihranî, I, s. 205.

³⁸ Bkz. dipnot 6.

barışın bir sonucu idi. Müslümanlar ile yüzleşme, yaklaşık XIV. yüzyılın ortalarında zirveye ulaştı. Ancak 1380-1390'larda, İmparatorluğun başlıca müttefiki olan Erzincan Mutahharten Beyliği'nin gücünün yükselişi, Trabzon-Müslüman sınırındaki askerî faaliyetlerin büyük oranda azalmasıyla sonuçlandı.³⁹ Emir Timur'un Anadolu Seferinden (1402-1403) sonra ve Karadeniz'in stratejik noktalarının Akkoyunlu Türkmenlerinin eline geçmesiyle, Trabzon-Müslüman sınır güvenliği daha önce olmadığı kadar güçlendi. Akkoyunlu liderleri ile Trabzonlu Despinalar, yüzyıl boyunca meydana gelen bir kaç evlilik ittifakı sayesinde, XV. yüzyılda çok sayıda yönetici kabile mensubu Akkoyunlu emirleri ve Rum prenseslerinin torunları, Büyük Komnenoslarla kan bağı ile bağlandı. Bu yüzden muhtemelen 1450'lerde Trabzon ordusu, Müslümanlarla savaşta önceki büyük tecrübesini yeni kaybetmişti.

Cüneyd'in seyahatleri, Yakın-Doğu nüfusunun hızlı hareketleri için olduğu gibi, yabancıların anavatanlarından oldukça uzaklardaki topraklarda sadece güvenliği değil, aynı zamanda zenginlik, güç ve otoriteyi rahatlıkla bulduğuna ilişkin bir örnek olarak ayrıca bir delil teşkil eder.

³⁹ R. Shukurov, *a.g.e.*, s. 226-227, 245-246.